

Adam Wołoszyn

- ▶ Uniwersytet Opolski
(University of Opole, Poland)
- ▶ e-mail: adam.woloszyn@uni.opole.pl
- ▶ ORCID: 0000-0001-9423-6417

DOI: 10.15290/mhi.2024.23.01.05

RODZAJE KAR STOSOWANYCH W ARMII SZWEDZKIEJ NA PODSTAWIE ARTYKUŁÓW WOJSKOWYCH KAROLA XI Z 1683 ROKU

Abstrakt

Artykuł prezentuje rodzaje kar stosowanych w armii szwedzkiej na przełomie XVII i XVIII wieku na podstawie Artykułów Wojskowych Karola XI Wittelsbach (1660–1697) ustanowionych 2 marca 1683 roku w Sztokholmie, które składały się z 145 przepisów podzielonych na 25 rozdziałów a także: pięciu instrukcji i tylu edyktów królewskich oraz sześciu modlitw. Przedstawione zostały w nim przyczyny wprowadzenia nowej kodyfikacji wojskowej, które wynikały z kryzysu wojskowości szwedzkiej po zakończeniu II wojny północnej (1655–1660), a następnie scharakteryzowano jej części składowe oraz zaznaczono silne powiązanie ze sferą religijną (protestantyzm). Wymienione w analizowanym źródle kary opisano. Były to kary na ciele: kara śmierci (powieszenie, decymacja, ścięcie mieczem, rozstrzelanie, spalenie na stosie), chłosta (w tym bieg przez różgi), areszt, więzienie, kajdany, głodówka, okaleczenie (mutylacja), noszenie ciężaru; kary na honorze: utrata praw honorowych, publiczna pokuta, przeprosiny, zesłanie poza obóz, zawieszenie, degradacja, wydalenie ze służby; czy kary finansowe: grzywna, utrata żołdu lub konfiskata majątku. Przy każdej wskazano, za jakie przestępstwa była stosowana, przy czym wyjaśniono, dlaczego zasądzano różne kary za to samo przewinienie. W podsumowaniu natomiast zwrócono uwagę, że Artykuły Wojskowe Karola XI były bardzo rygorystyczne, co przekładało się na wysoką dyscyplinę oddziałów szwedzkich podczas walk w czasie Wielkiej Wojny Północnej (1700–1721). Stanowiły one również inspirację dla innych kodyfikacji wojskowych, w tym rosyjskiego kodeksu wojskowego Piotra I Wielkiego z 1716 roku.

Słowa kluczowe: Karol XI Wittelsbach, armia szwedzka, Artykuły Wojskowe 1683 (Szwecja), prawo wojskowe, kary

TYPES OF PUNISHMENT USED IN THE SWEDISH ARMY BASED ON THE CHARLES XI'S MILITARY ARTICLES OF 1683

Abstract

The article presents the types of punishment used in the Swedish army at the turn of the 17th and 18th centuries on the basis of the Military Articles of Charles XI Wittelsbach (1660–1697) established on 2 March 1683 in Stockholm, which consisted of 145 rules divided into 25 chapters as well as: five instructions and as many royal edicts and six prayers. It outlines the reasons for the new military codification, which stemmed from the crisis in the Swedish military after the end of the Second Northern War (1655–1660), then characterises its constituent parts and notes its strong connection to the religious sphere (Protestantism). The punishments mentioned in the analysed source were described. These were punishments on the body: capital punishment (hanging, decimation, beheading with a sword, execution, burning at the stake), flogging (including running through the rods), arrest, imprisonment, shackles, starvation, mutilation, carrying a burden; punishments on honour: loss of the public rights of honour, public penance, apology, exile outside the camp, suspension, demotion, expulsion from service; or financial penalties: fine, loss of pay or confiscation of property. For each, it is indicated for which offences it was applied, with an explanation of why different punishments were awarded for the same offence. In contrast, the conclusion notes that Charles XI's Military Articles were very strict, which translated into high discipline of Swedish troops during the fighting of the Great Northern War (1700–1721). They also provided inspiration for other military codifications, including the Russian Military Code of Peter the Great in 1716.

Key words: Charles XI Wittelsbach, Swedish army, Military Articles 1683 (Sweden), military law, punishments

1. Wstęp

Po II wojnie północnej (1655–1660) i śmierci Karola X Gustawa (1654–1660) Szwecja przeżywała kryzys. Wydatki na wojsko zostały ograniczone w okresie rządów regencyjnych, a słabość państwa szwedzkiego i jego armii wykazała dobitnie wojna skańska (1675–1679). Decyzją monarchy szwedzkiego Karola XI (1660–1697) wprowadzono reformy na wielu płaszczyznach, w tym zadecydowano o budowie silnej armii z zabezpieczonym odpowiednio dużym budżetem dzięki przeprowadzeniu tzw. Wielkiej Redukcji Dóbr w 1680 r. (zwrot majątków ziemskich Korony do domeny) oraz wdrożeniu nowego

systemu finansowego w formie przydziałów (*indelningsverket*)¹. Jak zauważył Michał Kopczyński, Szwecja była państwem militarnym i dążyła do „etatyzacji” szlachty poprzez jej militaryzację do tego wręcz stopnia, że w XVII w. trwał tam permanentny „stan wojenny”². Natomiast Paul Douglas Lockhart dla scharakteryzowania okresu rządów Karola XI i zachodzących wówczas procesów modernizacyjnych, użył określenia „zbrojna neutralność” (*armed neutrality*)³.

Jednym z najistotniejszych elementów odnowy armii stały się wydane przez monarchę szwedzkiego 2 marca 1683 r. w Sztokholmie, a następnie opublikowane drukiem i wielokrotnie powielane Artykuły Wojskowe⁴, także w języku niemieckim⁵. Celem

¹ A. Kersten, *Historia Szwecji*, Wrocław 1973, s. 211–215, 219–226; I. Andersson, *Dzieje Szwecji*, tłum. S. Piekarczyk, Warszawa 1967, s. 168–169, 176–179; P.D. Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, London 2004, s. 112, 120–122, 131–136; N. Kent, *A Concise History of Sweden*, Cambridge 2008, s. 88–89; A.F. Upton, *Charles XI and Swedish Absolutism, 1660–1697*, Cambridge 1998, s. 11–30, 51–89; S.E. Åström, *Gospodarka szwedzka a mocarstwowa rola Szwecji w latach 1632–1697*, [w:] *Europa i świat w początkach epoki nowożytnej*, cz. 2: *Ideologie, kryzysy, konflikty*, red. A. Mączak, Warszawa 1992, s. 306–310; A. Åberg, *Karl XI*, [w:] *Svenskt biografiskt lexikon* (dalej: SBL), Bd. 20, Stockholm 1973–1975, s. 650; G. Rystad, *Karl XI. En biografi*, Falun 2001, s. 241–251. Proces reformy armii przez Karola XI został omówiony szczegółowo w: S. Ågren, *Karl XI:s indelningsverk för armén: bidrag till dess historia åren 1679–1697*, Uppsala 1922; K. Spjut, *Karl XI:s Indelningsverk och dess förankrig i Åsbobygde*, Åsbo 1979; M. Busch, *Absolutismus und Heeresreform. Schwedens Militär am Ende des 17. Jahrhunderts*, Bochum 2000.

² M. Kopczyński, „Państwo Militarne”. Z badań nad dziejami Szwecji okresu mocarstwowości, „Zapiski Historyczne” 1991, T. 56, z. 1, s. 121, 127, 134; V. Sarkamo, *Karoliinien soturiarvot Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa*, Jyväskylä 2011, s. 11.

³ P.D. Lockhart, op. cit., London 2004, s. 136.

⁴ *Krigz-articlar som aff den stormechtigste konung och herre. herr Carl XI.... Åhr 1683 förnyade och stadgade äre. Jemte där til hörige acter, som på andre sijdan vpräcknas*, Stockholm [1685]; *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. in til 1701 angående justitiæ och executions- ähreder, med een förteckning på stadgarne främst, och ett fulkommeligit orda-register efterst wid wercket öfwer thes: innehåld; uppå hans kongl. may:tz allernådigste befallning och privilegier, til thet almänne bästas tjenst, och hwars och ens särskilte nytto, sålunda med flijt samlade, och genom trycket i dagzliuset befordrade*, Del. 1, utg. J. Schmedeman, Stockholm 1706, s. 802–851; *Krigz-articlar som af then stormächtigste konung och herre hr. Carl den XI. Sweriges, Giötes och Wändes konung &c. åhr 1683. förnyade och stadgade äre: jämte ther til hörige acter, som på andre sidan vpräcknas*, Stockholm 1715; *Krigz-Articlar af Carl den XI förnyade och stadgade den 2 Martii 1683*, Åbo 1789.

⁵ *Königs Caroli XI. in Schweden Kriegs-Recht und Articuls-Brief vor dero militz zu lande, de Anno 1683*, [w:] J.C. Lünig, *Corpus Iuris Militaris des Heil. Röm. Reichs: worinn das Kriegs-*

niniejszego artykułu jest scharakteryzowanie kar stosowanych w armii szwedzkiej na przełomie XVII i XVIII w. na podstawie kodyfikacji prawa wojskowego z 1683 r., a także wskazanie, za jakie przestępstwa i wykroczenia były one stosowane. Ponadto uwzględniony zostanie aspekt religijny karolińskiego aktu normatywnego i jego wpływ na funkcjonowanie wojska. W tekście posłużono się edycją źródłową z 1998 r.⁶

2. Struktura Artykułów Wojskowych Karola XI z 1683 r.

Artykuły Wojskowe Karola XI składały się z 25 zatytułowanych rozdziałów⁷. Każdy z nich zawierał od kilku do kilkunastu artykułów, zastosowano numerację ciągłą w obrębie całego dokumentu, a łącznie było 145 przepisów. Integralną część Artykułów stanowiło pięć instrukcji liczących po kilkanaście punktów, także uchwalonych 2 marca 1683 r. w Sztokholmie oraz pięć innych dokumentów królewskich z lat wcześniejszych i sześć modlitw.

-Recht sowol der Röm. Kayserl. Majestät..., Bd 2: *Vom Reichs-Kriegs-Rechte insonderheit*, Leipzig 1723, s. 1338–1352 (Caput III. Von Schweden, CCCCXLV). Wersję niemieckojęzyczną przygotowano dla jednostek rekrutowanych spoza szwedzko-fińskiego rdzenia Królestwa Szwecji, gdzie językiem dowodzenia był język niemiecki (E. Annars, *Den karolinska militärstraffrätten och Peter den stores krigsartiklar*, Stockholm 1961, s. 13).

⁶ *Karl XI:s krigsartiklar 1683*, Karlstadt 1998.

⁷ I. Om GUDs Fruktan och GUDs H. ord (6 artykułów); II. Om GUDs Tjänst och Predikan (11 artykułów); III. Om Fältprästernas Kall och Ämbete (5 artykułów); IV. Om Konungens samt högre och nedrigare Officerares Respect, Auctoritet och Commendo, samt de gemenas lydno (16 artykułów); V. Om överdåd och Värjeblottande (11 artykułów); VI. Om allehanda Soldate-Arbete (4 artykuły); VII. Om Alarm och Skiltvakt (4 artykuły); VIII. Om Marsch och Tågordning (4 artykuły); IX. Om Fältflyktige och Rymmande (7 artykułów); X. Om Stormar (2 artykuły); XI. Om Kapitulation eller Ackord med fienden (2 artykuły); XII. Om Fästningars uppgivande (3 artykuły); XIII. Om Förräderi och Kunsksamt Gemenskapsplägende med Fienden (3 artykuły); XIV. Om olovliga sammankomster, Myteri och Slagsmål (6 artykułów); XV. Om Dråp och Mord (3 artykuły); XVI. Om Våldtäkt, Lagersmål, Horeri och Sodomitiske Synd (11 artykułów); XVII. Om Brand, Rövande och Stöld (10 artykułów); XVIII. Om Kvarter och Läger (4 artykuły); XIX. Om oaktsamhet, fördärvande eller förpantande av Gevär, Krut, Lod, Hackor, Pickor och annat sådant (3 artykuły); XX. Om Städernas och Fästningars erövrande, samt däruti befintligt byte, och om Fångar (8 artykułów); XXI. Om Mönstring (7 artykułów); XXII. Om Avdankning (4 artykuły); XXIII. Om Sold och Löning (6 artykułów); XXIV. Om undanskaffande och döljande av ogärningsmän (2 artykuły); XXV. Om alla Officerares samt Gemenas ed och plikt (3 artykuły).

Pierwsza instrukcja⁸ składa się z 22 punktów odnoszących się do przepisów porządkowych obowiązujących w sądach wojskowych oraz dodatkowych 28 punktów regulujących zasady przeprowadzania legalnego procesu sądowego, śledztwa i wydawania wyroków⁹. Druga instrukcja¹⁰ zawierała w sobie 15 punktów poświęconych służbie i obowiązkom generała-audytora (*generalauditeur*). W trzeciej instrukcji¹¹ znajdowały się 23 punkty, które określały obowiązki generała-profosa (*generalgevaldiger*) i profosów regimentowych (*regimentsprofoss*). Natomiast w czwartej instrukcji¹² zawarto 12 punktów informujących o służbie oraz obowiązkach generał-wagenmeistra (*generalvagnmästare*) i wagenmeistrów regimentowych (*regementsvagnmästare*). Ostatnia instrukcja¹³ składała się z 5 punktów omawiających obowiązki generała-żandarmerii (*rumormästare*).

⁸ *Konglige Maj:ts Förordning, huruledes och vad, vid General- och Regements- Rätterna, under dess Militie hållas och uti akt tagas bör, jämte några korta Reglor, som vid samma Rätter, angående laga Process, rannsaking och dom, observeras och efterlevas skola. Given på Stockholms Slott den 2. Martii anno 1683.* Wersja niemiecka: *Königs Caroli des XI. in Schweden Verordnung, welchergestallt es bey denen General und Regiments-Gerichten unter dero Miliz gehalten, und was dabey in acht genommen werde solle, nebenst einigen kurtzen Regeln, welche bey selbigen Gerichten, den gerichtlichen Process die Untersuchung und das Urtheil betreffend, zu observiren und zu beobachten seyn, de Anno 1683, [w:] J.C. Lünig, op. cit., s. 1352–1355 (Caput III. Von Schweden, CCCXLVI).*

⁹ *Nu följa Reglorne angående laga Process, rannsaking och dom.* Wersja niemiecka: *Hierauf folgen nun die Reguln der gerichtlichen Process, die Untersuchung und das Urtheil betreffend, [w:] J.C. Lünig, op. cit., s. 1355–1358 (Caput III. Von Schweden, CCCXLVI).*

¹⁰ *Konglige Majestäts Instruction och Order för Dess General-Auditeur, var efter han och andre vederbörande, sig hava att rätta. Given Stockholm den 2 Martii Anno 1683.* Wersja niemiecka: *Königs Caroli des XI. in Schweden Instruction und Orde, wornach sich Dero General-Auditeur und andere, die es sonst angehet, zu richten und zu verhalten haben, de Anno 1683, [w:] J.C. Lünig, op. cit., s. 1358–1360 (Caput III. Von Schweden, CCCXLVII).*

¹¹ *Konglige Majr:ts Instruction för General-Gevaldigern, däruti också, vad Regiments-Profossernes Ämbete är, begripes. Datum Stockholm den 2 Martii 1683.* Wersja niemiecka: *Königs Caroli des XI. in Schweden Instruction vor den General-Gewaltiger bey Dero Militz, worinnen auch zugleich der Regiments-Profosen Amt und Berrichtungen mit begriffen, de Anno 1683, [w:] J.C. Lünig, op. cit., s. 1360–1362 (Caput III. Von Schweden, CCCXLIIIX).*

¹² *Konglige Majestäts Instruction, varefter General-Vagnmästare, så ock Regements-Vagnmästare sig hava att rätta. Datum Stockholm den 2 Martii Anno 1683.* Wersja niemiecka: *Königs Caroli des XI. in Schweden Instruction, wornach der General-Wagenmeister, wie auch der Regiments-Wagenmeister bey dero Militz sich zu richten und anzuschicken haben, de An. 1683, [w:] J.C. Lünig, op. cit., s. 1362–1363 (Caput III. Von Schweden, CCCXLIX).*

¹³ *Konglige Maj:ts Instruction och Förordning, angående Rumormästarens Kall och Ämbete. Datum Stockholm den 2 Martii Anno 1683.* Wersja niemiecka: *Königs Caroli des XI. in Schweden Instruction und verordnungen des Rumor-Meisters bey Dero Armee Beruff und*

Następna część to wspomniane pięć dokumentów królewskich. Pierwszy, siedmiopunktowy, ustanowiony w Malmö 25 czerwca 1676 r., regulował kwestie wyposażenia, a także zaopatrzenia dowódców, żołnierzy piechoty i kawalerii oraz artylerzystów podczas marszu¹⁴. Następny z 16 maja 1677 r. (Nääs) zawierał 14 punktów, które odnosiły się wprost do porządku marszowego i nadużyć z tym związanych¹⁵. Trzeci, czteropunktowy z 24 listopada 1677 r. (Ljungby) dotyczył kwestii zniesienia samowolnych rekwizycji i kwaterunków¹⁶. Czwarty z 3 kwietnia 1678 r. (Ljungby) składał się z dziesięciu punktów informujących o porządku zakwaterowania¹⁷, a piąty z 22 sierpnia 1682 r. (Sztokholm) w 14 punktach regulował kwestie związane z bójkami i pojedynkami¹⁸.

Ostatni element stanowiły modlitwy. Było ich sześć: modlitwa poranna (*morgonbön*) i wieczorna (*aftonbön*), modlitwa za głównodowodzącego armią (*bön för en hög person som kommenderar armén*), modlitwa oficera (*en officerares bön*), modlitwa żołnierza (*en gemen soldats bön*) oraz modlitwa podczas bitwy lub innych niebezpiecznych sytuacji (*bön när fältslag eller andre farlige tilfällen äro för handen*)¹⁹.

Artykuły powstały w duchu kodyfikacji wojskowych Gustawa II Adolfa (1611–1632), który był przekonany, że państwo będzie tak długo trwało, jak długo jego siły zbrojne będą utrzymane w należyтым porządku²⁰. Przez to też Artykuły mocno były związane

Amt angehend, de Anno 1683, [w:] J.C. Lünig, op. cit., s. 1363–1364 (Caput III. Von Schweden, CCCCL).

¹⁴ *Konglige Maj:ts Förnyade Tågordning var efter Kongl. Majst. nådigst vil att dess Land och sid, milice samt Artillerie Folk theas Skiussning och Onhåld skole åtnjuta när te till eller från tåg warda Kommenderade*, Malmö 25 Junii 1676.

¹⁵ *Konglige Maj:ts Plakat angående Durchtåg och Resor av Krigsfolk med vad som te till hörer*, Nääs 16 Majj 1677.

¹⁶ *Kungl. Maj:ts Plakat, till avskaffande av egetvilliga skydd och gästningar*, Ljungby 24 Novembr 1677.

¹⁷ *Konglige Maj:ts Plakat, angående te uppå Riksdagen uthi Halmstad bevilja. Inkvarterings-Ordning*, Ljungby 3 April 1678.

¹⁸ *Konglige Maj:ts Stränge och alvorlige förbud angående Dueller och Slagsmål samt Förordning över den Reparation och förnjelse som den beskymfade havr at undfå*, Stockholm 22 Augusti 1682. Wersja niemiecka: *Königs Caroli XI in Schweden Duell-Edict, de Anno 1682*, [w:] J.C. Lünig, op. cit., s. 1335–1338 (Caput III. Von Schweden, CCCXLIV).

¹⁹ D. Gudmundsson, *Kring krigsbönböcker och korum. Om bön i den svenska armén 1611–1721*, „Svensk Teologisk Kvartalskrift” 2011, Årg. 87, nr 1, s. 43–45.

²⁰ *Krigs articular såsom the aff höghlåfligh vthi åminnelse konungh Gustavo Adolpho, then andre och store, medh mång herlige och nyttige stycker fordom förbättrade och sammandragne*

ze sferą religijną²¹. Każde wykroczenie przeciwko nim było nie tylko złamaniem prawa świeckiego, ale przede wszystkim prawa Bożego oraz grzechem, a wskazane w nich kary były rodzajem pokuty w celu oczyszczenia nie tylko winowajcy, ale także zbiorowości, co pokazał okres Wielkiej Wojny Północnej (1700–1721) i towarzysząca jej szwedzka propaganda państwowa. Wszelkie wygrane bitwy miały być nagrodą za przestrzeganie Artykułów, prawa Bożego i dyscypliny, a wystąpienie przeciwko nim, nawet przez pojedynczego żołnierza, miało sprowadzać gniew Boży (starotestamentowy) na całą wspólnotę. Również znaczna liczba kar honorowych wskazuje, że Artykuły miały istotne znaczenie w światopoglądzie najwyższej warstwy szwedzkiego korpusu oficerskiego tzw. Karolinów, także religijnym²². Wnioskując z dzieła Juliusa Richarda de la Chapella²³, ich najważniejszymi wartościami były:

*äre: vppå h. k. m.tz och thenne tijdh höghläflige Sweriges rijkes regeringz förmodelige nådige behagh, krigzfolcket i Finlandh til rättelse, effter höghwålborne grefwes, herr Peder Brahes, för detta general gubernatores i storfurstendömet Finlandh: men nu Sweriges rijkes drätzet giffne serdeles förlåff, således afftolckat at finsken ex diametro emoot swenskan satt och stält är, i godh och tienstachtigh meningh fäderneslandet och sin egen nation ther medh at til wilies wara, nu nyligen förfärdigat och til tryckz skaffat aff Harttwijk Henrichszon Speitz Tavast-Finlando, Stockholm 1642; M. Kopczyński, op. cit., s. 121–122; Z. Anusik, *Gustaw II Adolf i reformy wojskowe w Szwecji*, [w:] *Organizacja armii w nowożytnej Europie: struktura – urzędy – prawo – finanse*, red. K. Łopatecki, Zabrze 2011, s. 287–288; idem, *Gustaw II Adolf*, Wrocław 2009, s. 131–142. Według Jerzego Maronia: „siedemnastowieczne oddziały wojskowe bywały lub wręcz były grupami przestępczymi funkcjonującymi w ramach państwa – związku przestępczego” (J. Maroń, *Wojsko jako grupa przestępcza w XVII w.*, [w:] *Przestępczość kryminalna w Europie Środkowej i Wschodniej w XVI–XVIII w.*, red. P. Klint, D. Wojtucki, Łódź–Warszawa 2017, s. 118).*

²¹ Michael Busch zauważył, że 33 artykuły odnosiły się bezpośrednio (art. 1–22) lub pośrednio (art. 88–98) do kwestii religijnych (M. Busch, op. cit., s. 159). Natomiast Erik Anners wskazał, że surowy porządek dyscyplinarny funkcjonujący w armiach europejskich w XVII w. opierał się na posłuszeństwie władzy religijnej i wojskowej, przy czym jak zaznaczył, ta pierwsza miała być wówczas najważniejsza. Była ona niejako legitymizacją dla sprawujących władzę państwową, a co za tym idzie, także dla organu dowodzącego hierarchią wojskową (E. Anners, op. cit., s. 25).

²² V. Sarkamo, op. cit., s. 24–31, 38, 69–72, 81–86, 127, 145; A. Kalbarczyk, *Wątki religijne i duszpasterskie bitwy pod Wschową 1706*, „Adhibenda” 2018, t. 5, s. 18, 20–24; C. Collstedt, *Duellanten och rättvisan Duellbrott och synen på manlighet i stormaktsväldets slutskede*, Lund 2007, s. 158; A.F. Upton, op. cit., s. 79–80; O. Larsson, *Stormaktens sista krig. Sverige och stora nordiska kriget 1700–1721*, Lund 2009, s. 117–119.

²³ A. Munthe, *De la Chapelle släkt*, [w:] SBL, Bd. 10, Stockholm 1931 s. 599.

bojaźń Boża, odwaga, męskość, pracowitość, honor, posłuszeństwo dowódcom i prawu wojskowemu²⁴.

W inwokacji do swojej kodyfikacji Karol XI wskazał, że Artykuły nawiązują do praw ustanowionych przez jego poprzedników i są ich uzupełnieniem oraz że zostały dostosowane do obecnych warunków. Podkreślona została również konieczność utrzymania w wojsku dobrej i surowej dyscypliny, a sędziowie wojskowi wyższego i niższego szczebla nie powinni odchodzić od treści zatwierdzonego prawa. Osąd i kara miały być surowe. Wyjątek dla odstępstwa od Artykułów mogły stanowić jedynie szczególne okoliczności, co powinno być zgłoszone bezpośrednio do monarchy lub marszałka polnego (*fältmarskalk*) przez generała-audytora.

W Artykułach Wojskowych Karola XI obowiązywał szereg kar za poszczególne przewinienia – od kar cielesnych po kary na honorze i pieniężne. W tym miejscu należy zasygnalizować, że za popełnienie jednego przestępstwa mogło być przewidziane kilka różnych sankcji, od egzekucji po grzywnę, stosowanych pojedynczo lub zbiorczo. Po pierwsze, wynikać to mogło z założenia, że za niektóre ciężkie przestępstwa, tj. za zdradę, orzekając karę śmierci, utratę praw honorowych i konfiskatę majątku, chciano możliwie jak najdobitniej potępić popełniony czyn. Z drugiej strony pozostawiano w gestii sądów wojskowych ocenę szkodliwości czynu (indywidualna klasyfikacja czynu), który zasądzał z dostępnego zbioru sankcji adekwatną karę lub kary²⁵. Po trzecie mogło to być również efektem nieumiejętnej kompilacji starszych artykułów wojskowych, z których korzystano przy tworzeniu normy prawnej z 1683 r. Powodowało to, jak zauważył Karol Łopatecki a także Erik Anners, chaos legislacyjny i było zjawiskiem powszechnym dla kodeksów wojskowych okresu wczesnonowożytnego²⁶.

²⁴ Chapelle J.R. de la, *Een Militarisch Exercitiæ Book Eller Regimentz Spiegel aff ett Infanterie, Hwarvthinnan Författas huru ett Regemente böör wara besatt medh Officerare, samt hwars och ens Plicht och Grad ifrån en Gemen alt in til en Öfwerste så ock någre Förslag och påminnelser om ett och annat som böör observeras; Jämpte alle Simple och Dubble Exercitier, Offensive och Defensive fächtande medh en formeradh Skantz Battalie, för Sweriges blomstrande Vngdom som Lust hafwa til thet Ridderlige och Militariske Wäsendet Korteligen sammanfattadt*, Stockholm 1669, s. 16–35, 53–70, 110–112.

²⁵ E. Anners, op. cit., s. 30–32, 47–50.

²⁶ K. Łopatecki, „*Disciplina Militaris*” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku, Białystok 2012, s. 422; E. Anners, op.cit., s. 85–87.

3. Kara śmierci

W celu utrzymania wysokiej dyscypliny wśród żołnierzy i oficerów najczęściej stosowaną karą za różnego rodzaju przewinienia było pozbawienie życia. Badany dokument, poza wyjątkami, nie precyzuje sposobu wykonania egzekucji. Można się jedynie domyślać, że chodzi o powieszenie, ścięcie czy rozstrzelanie.

Kara śmierci została przewidziana m.in. za bluźnierstwo przeciwko Bogu (art. 2), za uchybienie honorowi lub atak na króla, feldmarszałka, naczelnego dowódcę czy innego przełożonego (art. 26, 27, 28, 35), jak również za sprzeciwianie się ich rozkazom (art. 29, 30, 31, 34, 50). Orzekano karę śmierci za wyjęcie szpady (art. 41, 43) lub zranienie kogoś podczas odbywania się sądów wojskowych lub nabożeństwa (art. 42). Równie surowo karano żołnierzy za obrazę i utrudnianie służby wartownikom (art. 45) oraz strzelanie lub wszczynanie fałszywego alarmu w obozie czy twierdzy (art. 54). Przewidywano pozbawianie życia także za bunt podczas marszu (art. 60) czy odejście od sztandaru bez zgody przełożonego (art. 61) lub za ucieczkę spod niego w czasie walki (art. 62) i marszu (art. 63).

Z całą stanowczością stosowano ją wobec tych, którzy bez wcześniejszego zwolnienia z regimentu, szwadronu lub kompanii przenieśli się do innego oddziału (art. 62). Tak samo było w przypadku dowódców lub żołnierzy regimentu, szwadronu lub kompanii, którzy uciekli z pola bitwy albo odstąpili spod obleganej twierdzy (art. 64, 65, 67, 69, 70), wbrew rozkazom skapitulowali przed wrogiem (art. 71), poddali twierdzę (art. 73) albo też zmusili gubernatora do jej poddania (art. 74).

Karę śmierci stosowano również za: zdradę (art. 76, 77, 78), podburzanie do buntu lub zamieszek i niewspieranie towarzyszy broni (art. 80, 81, 83, 84), wyjście z obozu, garnizonu lub twierdzy poza głównymi bramami (art. 111, 112), za ponowne zastawienie, sprzedanie, przegranie lub przepicie broni, narzędzi czy munduru (art. 115), trzykrotne okaleczenie swojego konia w celu zwolnienia ze służby (art. 129), a także publiczne domaganie się wypłaty żołdu (art. 139). Poza tym zasądzana była przy szeregu różnego rodzaju przestępstw pospolitych, takich jak morderstwo (art. 85), morderstwo z użyciem czarnej magii (art. 87), a także podżeganie do niego (art. 86). Podlegali jej również: gwałciele (art. 88), poczwórni cudzołężnicy (art. 94), uprowadzający i znęcający się nad ludnością cywilną (art. 101), podpalacze, którzy podkładali ogień bez rozkazu (art. 99, 100), złodzieje koni

i niszczyciele inwentarza zwierzęcego (art. 104), rabusie kościołów, szkół oraz szpitali (art. 103, 116), magazynów artylerii, amunicji lub żywności bez względu na wartość łupu (art. 108), złodzieje, którzy po raz trzeci zostali złapani, a także szabrownicy podczas powodzi czy pożaru (art. 103), jak i dopuszczający się kradzieży na warcie, okradający gospodarza w miejscu kwaterowania, lub towarzysza broni (art. 105). Taką sprawiedliwość wymierzano również tym, którzy zmuszali wartowników do opłat za napoje, jedzenie lub opał (art. 107), nie przestrzegali kolejności w podziale łupów (art. 117) lub nie zgłaszali znalezionych rzeczy (art. 106)²⁷. Dokument królewski z 24 listopada 1677 r. przewidywał, że mogła być ona zasądzona także wobec tych, którzy wbrew rozkazom królewskim dopuszczali się samowolnych kwaterunków lub rekwizycji, przy czym gubernator prowincji (*landshövding*) musiał taki fakt zgłosić (pkt 2).

Wobec oficerów kara śmierci orzekana była również za nieprzeprowadzanie przeglądów oddziałów (art. 124), pobieranie większej ilości pieniędzy i prowiantu, niż wynosił faktyczny stan jednostki (art. 138) czy za brak akceptacji na przydzielony przez kwatermistrza lokal (art. 109). Natomiast w instrukcji dla generała-profosa znajdowały się zapisy dotyczące kary śmierci dla tych, którzy utrudniali wykonywanie obowiązków jemu lub jego ludziom (pkt 4). Przewidziana była także dla profosów regimentowych i kompanijnych za sprzedaż towarów przez markietanów po wyższej taryfie niż ustalona przez generała-profosa (pkt 8).

Tylko w niektórych przypadkach, jak to już wspomniano, Artykuły Wojskowe precyzują sposób wykonania egzekucji. Najczęściej kara śmierci przez **powieszenie** była praktykowana za kradzież, z uwzględnieniem jej natury, tj. powyżej 40 riksdalerów (art. 102, 103). Ze względu na swoją prostotę i wydajność była ona zapewne stosowana także w przypadku wielu innych przestępstw zagrożonych karą śmierci, ale zapisy analizowanego dokumentu karolińskiego prawa wojskowego o tym wprost nie wspominają.

Innym wariantem kary śmierci przez powieszenie była **decymacja**. Polegała ona na tym, że w celu „oczyszczenia” regimentu, szwadronu lub kompanii, które okryły się hańbą, losowo wybierano z nich co dziesiątego żołnierza, a następnie wskazanych wieszano.

²⁷ Na temat prawa zdobyczy wojennej w okresie wczesnonowożytnym: M. Iwanejko, *Prawo zdobyczy wojennej w doktrynie XVI–XVIII wieku*, Kraków 1961.

Zasądzana ona była wobec regimentów, szwadronów lub kompanii, które uciekły z pola bitwy lub odstąpiły od szturmowania twierdzy (art. 64, 65, 66, 69, 70), bez rozkazu poddały się wrogowi (art. 71), zmusiły gubernatora do poddania twierdzy (art. 74) lub wywołały bunt i nie wspierały innych towarzyszy broni (art. 80, 81, 83).

W Artykułach karolińskich pojawiają się także informacje o wykonaniu egzekucji poprzez **ścięcie mieczem**. Tego typu formę pozbawienia życia zarezerwowano dla osób, które kpiły z nabożeństw i świętych sakramentów (art. 3), dopuszczały się bigamii (art. 97) lub sodomii, czyli współżycia seksualnego ze zwierzętami (art. 98)²⁸. Kara ta była również zasądzana wobec oficerów, którzy zostali przyłapani po raz trzeci na przekupstwie podczas przeglądów oddziałów (art. 126). Natomiast w dokumencie królewskim z 22 sierpnia 1682 r. sprecyzowano, że kara ta może być też zastosowana wobec pojedynkujących się oficerów, w sytuacji śmierci jednego z nich. Ścinani byli oficer oraz jego sekundant, a także sekundant ofiary. Co prawda wszyscy mogli zostać pochowani na cmentarzu, ale tylko w ustronnym miejscu, bez ceremonii religijnej i udziału kapłana (pkt 3)²⁹.

Jako wariant wykonania kary śmierci pojawia się również parokrotnie **rozstrzelanie**, stosowane za wyjęcie szpady w gniewie przy sztandarze, w obozie, w garnizonie, w szyku, w polu, w marszu, wobec wartowników, czy patrolu (art. 40, 44, 46, 47). Równie często karano nim za zaśnięcie na posterunku (art. 56), za jego opuszczenie lub upicie się podczas pełnienia służby (art. 57).

Rzadko stosowaną formą kary śmierci było **spalenie na stosie**, które zostało zarezerwowane dla dwóch przestępstw: dla kobiety, która popełniła morderstwo przy użyciu czarnej magii (art. 87) i za grzech sodomii, choć w tym przypadku winnego najpierw ścinano, a następnie jego ciało palono (art. 98).

²⁸ Następnie palone na stosie.

²⁹ Dokument królewski wyraźnie podkreślał, że konsekwencje ponosiły obie pojedynkujące się strony. W zależności od wyniku pojedynku, orzekana była adekwatna kara tj. ścięcie mieczem, kiedy doszło do śmierci jednego z pojedynkujących się, a w pozostałych przypadkach wydalenie ze służby, grzywna 2000 riksdalerów i dwa lata więzienia. Kara obejmowała zarówno pojedynkujących się jak i ich sekundantów (C. Collstedt, op. cit., s. 47, 124–125, 304).

4. Kary na ciele

Jedną z powszechniejszych kar na ciele, która pojawia się w zapisach Artykułów Wojskowych z 1683 r., była **chłosta**, orzekana często za przestępstwa obyczajowe. Mogli zostać skazani na nią podoficerowie, którzy znęcali się nad żołnierzami (art. 36) lub sami żołnierze, którzy nierzetelnie wykonywali rozkazy (art. 51, 52), zakłócali spokój w twierdzach i miastach (art. 48), wszczynali fałszywe alarmy (art. 54) lub nie stawiali się na sygnał alarmowy (art. 55), prowokowali bójki (art. 82), porzucali broń (art. 113), publicznie domagali się wypłaty zaległego żołdu (art. 135), czy dopuścili się zniszczenia mienia gospodarza w domu, w którym kwaterowali albo uszczerbku na zdrowiu jego i jego bliskich (art. 110). Za każde z tych przewinień przewidywano sześć batów.

Chłosta wykonywana była także na tych, którzy popełnili kradzież do 40 riksdalerów (art. 102, 103) lub po raz pierwszy albo drugi dopuścili się cudzołóstwa – od czterech do dziewięciu batów (art. 91, 92). Za pożyczenie na przegląd oddziału konia, siodła, pistoletów lub innej broni i sprzętu, groziło za pierwszym razem sześć, a za drugim dziewięć batów (art. 128). Tak samo było w przypadku okaleczenia swojego konia w celu zwolnienia ze służby (art. 129). Oficerowie mogli zostać ukarani chłostą sześciu batów, gdy nie przekazali do dowództwa łupów wojennych (art. 120), jeńców (art. 122) lub sztandarów (art. 123), a także gdy dopuścili się przekupstwa podczas przeglądu oddziałów – za pierwszym razem kara wynosiła sześć, za drugim dziewięć batów (art. 126).

Specyficzną odmianą chłosty był tzw. **bieg przez różgi** lub **praszczęta** (*gatlopp*)³⁰, co polegało na tym, że skazany żołnierz musiał przejść przez szpaler 300 osób, które go chłostały. Artykuły Wojskowe przewidywały tego typu karę za wyciągnięcie szpady przez żołnierza w obecności feldmarszałka, a skazany na nią musiał sześciokrotnie przejść przez taki szpaler (art. 39).

Stosunkowo jedną z łagodniejszych kar zasądzanych na podstawie Artykułów karolińskich był **areszt** lub **więzienie**, przy czym za pobyt, jak zaznaczono w instrukcji dla generała-profosa, należało zapłacić tak, jak i za kajdany (pkt 14). Orzekano ją w sytuacji, kiedy doszło do obrazy króla, feldmarszałka lub innej osoby reprezentującej majestat monarszy (art. 25). Była ona również stosowana wobec podoficerów,

³⁰ M. Thomsen, *Kary na honorze w nowożytnym Toruniu. Przyczynek*, „Rocznik Toruński” 2001, t. 28, s. 67.

którzy znęcali się nad żołnierzami (art. 36), za podłożenie ognia i niszczenie bez rozkazu w zależności od zakresu dokonanych szkód (art. 100), a także za rabowanie kościołów, szkół i szpitali (art. 116). Często sięgano po nią też za nieprzestrzeganie kolejności w podziale łupów wojennych w zależności od ich wartości (art. 117) lub wobec żołnierza, który przyjął bezpodstawne zwolnienie ze służby od oficera, który nie miał do tego uprawnień (art. 133). Zgodnie z dokumentem królewskim z 25 czerwca 1676 r. podlegali jej także oficerowie, którzy oddalili się od swojego oddziału (pkt 2), lub według zapisów edyktu z 15 maja 1677 r. żołnierze, którzy podczas przemarszów dopuszczali się nadużyć wobec ludności cywilnej (pkt 1).

Dokument Karola XI dotyczący pojedynków stanowił, że mogli zostać na nią skazani, na okres dwóch lat, pojedynkujący się, a dodatkowo mogła ona zostać przedłużona o trzy lata za niezapłacenie grzywny 2000 riksdalerów (pkt 2, pkt 5, pkt 7) lub w sytuacji drugiego przypadku znieważenia innego żołnierza (pkt 9, pkt 10). Co istotne, również profosowie zgodnie z obowiązującą ich instrukcją mogli otrzymać tego typu karę za niewypełnianie swoich obowiązków (pkt 15, pkt 16).

Inną formą ograniczenia wolności było zakuwanie w **kajdany** na cały dzień i noc. Skazywano na nie głównie żołnierzy, którzy trzykrotnie opuścili apel, modlitwę lub kazanie, albo podczas odbywania tych wydarzeń oddawali się zabawie (art. 10). Stosowano je również za zwykłe pijaństwo (art. 13).

Aresztowi lub więzieniu często towarzyszyła też **kara głodówki**, w czasie której skazany był żywiony tylko niewielkimi racjami wody i chleba. Tego typu sankcję zasądzano w kilku przypadkach: za nierzetelne wykonywanie rozkazów przez żołnierzy i oficerów (art. 51, 52), żołnierzowi za niestawienie się na sygnał alarmowy (art. 55), za zniszczenie broni czy innych narzędzi (art. 114), za nieprzestrzeganie kolejności w podziale łupów wojennych w zależności od ich wartości (art. 117), a także dla żołnierza, który przyjął bezpodstawne zwolnienie ze służby od oficera, który nie miał do tego uprawnień (art. 133).

Dość powszechną karą za różnego rodzaju przewinienia było noszenie przez żołnierzy **ciężaru** na apelu przed regimentem. Zazwyczaj stanowiło go kilka muszkietów³¹

³¹ Muszkiet lontowy (*luntlås musköt*) lub skałkowy (*flintlås musköt*) z czasów Karola XI ważył około 4,5 kg: <https://digitaltmuseum.se/011024382550/luntlasmuskot-m-1680> (dostęp: 29.01.2024); <https://digitaltmuseum.se/011024382554/muskot-m-1690> (dostęp: 29.01.2024).

lub inne ciężkie wyposażenie wojskowe. Tego typu karę zasądzano za bluźnierstwo, kłamstwo czy oszustwo (art. 5), a także za opuszczanie przez żołnierza apelu, modlitwy lub kazania, jak też za oddawanie się zabawie podczas ich odbywania (art. 10). Często również mogła być ona wymierzona za nierzetelne wykonywanie rozkazów (art. 51) czy za niestawienie się na sygnał alarmowy (art. 55), albo niezameldowanie się po sygnale do wymarszu (art. 58), czy po prostu za maruderstwo (art. 59).

Stosunkowo rzadko stosowano karę polegającą na **okaleczeniu (mutylacja)**³² i w Artykułach nie sprecyzowano dokładnie, w jaki sposób należałoby ją wykonać. Groziła ona w dwóch przypadkach – za podłożenie ognia lub zniszczenie mienia bez rozkazu w zależności od wyrządzonej szkody (art. 100), a także za rabunek kościołów, szkół czy szpitali (art. 116).

5. Kary na honorze

Równie często jak kary na ciele w Artykułach karolińskich pojawiają się kary na **honorze**. Najczęściej była to **utrata praw honorowych**, co w głównej mierze dotyczyło oficerów, a w przypadku żołnierzy godności wojskowej. Można było ją orzec za ucieczkę spod sztandaru w czasie marszu (art. 63) oraz wobec dowódcy i żołnierzy regimentu, szwadronu lub kompanii, którzy uciekli z pola bitwy lub spod obleganej twierdzy (art. 64, 65, 67, 69, 70, 130), skapitulowali przed wrogiem (art. 71) lub poddali twierdzę (art. 73) albo zmusili gubernatora do jej poddania (art. 74). Zasądzano ją także za zdradę (art. 76, 77, 78), bunt i niewspieranie towarzyszy broni (art. 80, 81, 83). Stosowana była poza tym wobec oficerów, którzy nie zaakceptowali przydzielonej im przez kwatermistrza kwatery (art. 109), jak również nie przestrzegających obowiązku dokonywania przeglądu oddziałów, (art. 124), albo dokonujących oszustw podczas ich odbywania (art. 125), jak pożyczenie komuś konia, siodła, pistoletów, innej broni oraz wyposażenia wojskowego (art. 128).

Spośród innych kar honorowych można wskazać odbycie **publicznej pokuty** na apelu regimentu, którą stosowano w przypadku bluźnierstwa (art. 4) lub opuszczenia apelu, modlitwy oraz kazania przez kapłana albo oficera, czy też oddawanie się zabawie podczas ich trwania (art. 6, 8, 9). Również w dokumencie królewskim dotyczącym

³² Odcięcie nosa, uszu, języka, dłoni lub stopy.

pojedyneków, za znieważenie była przewidziana **kara publicznych przeprosin** (pkt 9, 10), tak samo jak w Artykułach za obrazę króla, feldmarszałka lub innej osoby reprezentującej majestat monarszy (art. 25).

Często też stosowano karę **zestania poza obóz**, którą posługiwano się wobec żołnierzy regimentu, szwadronu lub kompanii, którzy wbrew rozkazom poddali się wrogowi lub oddali twierdzę (art. 71, 73). Inną przestanką do zasądzenia tego typu sankcji było porzucenie broni (art. 113). Dopiero po zrehabilitowaniu się żołnierze mogli powrócić do obozu jako „oczyszczeni”. Natomiast specyficzny zapis dotyczący tej kary zawarty został w instrukcji dla generała-profosa, który mógł wydalic z obozu niezaprzysiężonych markietanów (pkt 10).

Często karami honorowymi stosowanymi wobec oficerów było zawieszenie lub degradacja. **Zawieszenie** groziło oficerowi za pierwszy przypadek pijaństwa (art. 12) albo za zakłócanie porządku w twierdzach oraz miastach (art. 49). Natomiast **degradacja** (zazwyczaj do stopnia szeregowca) stosowana była wobec drugiego przypadku pijaństwa oficera (art. 12), niestawienia się na sygnał alarmowy (art. 55) lub za pojedynek (art. 82).

Ostatecznością było natomiast **wydalenie ze służby wojskowej**, a zakres przewinień, który pozwalał na zastosowanie takiej kary, był szeroki. Po pierwsze – grzech bałwochwalstwa (art. 1). Po drugie – trzeci przypadek pijaństwa oficera (art. 12) czy kapłana (art. 11)³³, który mógł zostać usunięty także za zaniedbanie swoich obowiązków czy niemoralne prowadzenie się (art. 21). W przypadku oficera karę taką stosowano również, gdy obnażył szpadę w obecności feldmarszałka (art. 39), nie stawiał się po sygnale do wymarszu (art. 58), nie przekazał do dowództwa: łupów wojennych (art. 120), jeńców (art. 122), czy sztandarów (art. 123), gdy dopuścił się oszustwa podczas przeglądu wojsk, które polegało na uzupełnianiu stanu regimentu ludźmi, którzy do niego nie należeli (art. 125), nie zgłosił próby przekupstwa podczas przeglądu wojsk (art. 127), bezpodstawnie udzielił żołnierzowi zwolnienia ze służby, podczas wyprawy wojennej, nie mając do tego uprawnień (art. 133), gdy publicznie domagał się wypłaty zaległości w żołdzie (art. 135) lub pobierał więcej pieniędzy i prowiantu niż wynosił faktyczny stan osobowy oddziału (art. 138). Poza tym tego typu karę można było orzec za maruderstwo (art. 58) lub korzystanie z usług

³³ Za pierwszym i drugim razem kara wyznaczana była przez Konsystorz Polowy.

prostytutek (art. 89). W dokumencie królewskim z 22 sierpnia 1682 r. podlegali jej także pojedynkujący się (pkt 2, 5), a dodatkowo w instrukcji dla generała-profosa widniał zapis, że za niewykonywanie jego poleceń również mogli zostać na nią skazani profosowie regimentowi (pkt 5).

6. Kary pieniężne

Niezwykle dotkliwe były też dla żołnierzy i oficerów kary finansowe, których było kilka. Pierwszą z nich była **grzywna**. Doprecyzowana, jeżeli chodzi o wysokość w Artykułach w przypadku cudzołóstwa albo kazirodstwa: 40–90 riksdalerów (art. 90, 95, 96); czy 20 riksdalerów za pierwsze oszustwo oficera podczas przeglądu wojsk (art. 125). Podwójna kara pieniężna groziła za zniszczenia wyrządzone w domu gospodarza, u którego kwaterowano, lub spowodowanie uszczerbku na jego zdrowiu (art. 110). Natomiast za bluźnierstwa oraz nadużywanie imienia Boga można było orzec grzywnę w wysokości miesięcznego żołdu, która była przeznaczana na szpital wojskowy (*krigshospitalet*) i „skrzynkę dla ubogich” (*fattigbössan*), co miało formę zadośćuczynienia (art. 4, 5). Konsekwencje finansowe stosowane były również za nieprzestrzeganie kolejności w podziale łupów wojennych, co w zależności od ich wartości mogło się zakończyć przekazaniem ich równowartości na rzecz szpitala wojskowego (art. 117). Zgodnie natomiast z edyktem królewskim z 16 maja 1677 r., oficer, który skonfiskował konia chłopu, był zobowiązany wypłacać mu 6 riksdalerów za każdą przejechaną milę oraz ewentualnie ponieść inne koszty z tym związane. Jednak najbardziej dotkliwa okazywała się zgodnie z dokumentem królewskim z 22 sierpnia 1682 r. grzywna 2000 riksdalerów za udział w pojedynku (pkt 2, 5).

Czasami ustalenie wielkości grzywny pozostawało w gestii sądu wojskowego i zależało od zakresu zniszczeń czy szkodliwości czynu. Tak było w przypadku: niestawienia się na apelu (art. 6), nieogłoszenia publicznie rozkazu (art. 37), handlu w czasie ogłaszania rozkazu (art. 38), zakłócania spokoju przez oficerów w twierdzach i miastach (art. 49), podkładania ognia i niszczenia bez rozkazu (art. 100), rabowania kościołów, szkół i szpitali (art. 116), niszczenia broni lub innych narzędzi (art. 114), a także w sytuacji zastawienia, sprzedania, przegrania lub przepicia broni, narzędzi albo munduru (art. 115).

Inną bolesną formą kary finansowej była **utrata żołdu**. Zasądzano ją wobec oficerów, którzy zmuszali żołnierzy do prywatnej służby (art. 53) lub wzniecali fałszywy alarm,

co kosztowało ich dwumiesięczny żołd, a także utratę broni (art. 54). Oficer mógł również zostać pozbawiony żołdu za: uczestnictwo w pojedynku (art. 82), publiczne domaganie się zaległego żołdu (art. 135), odmawianie żołnierzom ich wynagrodzenia, prowiantu i odzieży (art. 136)³⁴, jak też przyznawanie żołnierzowi urlopu lub zwolnienia ze służby nie posiadając do tego uprawnień (art. 134)³⁵. Żołnierz, który przyjął takie bezpodstawne zwolnienie, także tracił swój żołd (art. 133)³⁶.

Najbardziej rygorystyczną spośród kar materialnych była **konfiskata majątku** i mogła być zasądzona w bardzo wielu sprawach: prowadzenia handlu w czasie trwania apelu, modlitwy, kazania (art. 15) lub ogłaszania rozkazów (art. 38), za zranienie kogoś podczas sądu wojskowego (art. 42), za atak na wartownika (art. 46) czy fałszywy alarm wszczęty przez oficera (art. 54). Przewidziana była również dla żołnierzy oraz dowódców regimentu, szwadronu lub kompanii, którzy uciekli z pola bitwy albo spod obleganej twierdzy (art. 64, 65, 67, 68, 69, 70), skapitulowali przed wrogiem (art. 71), poddali twierdzę (art. 73), a także zmusili gubernatora do jej poddania (art. 74). Często też była orzekana w sprawach za zdradę (art. 76, 77, 78) czy podżeganie do buntu i niewspieranie towarzyszy broni (art. 80, 81, 83), albo wobec oficerów, którzy nie zaakceptowali przydzielonej im przez kwatermistrza siedziby (art. 109), nie przeprowadzali przeglądu oddziałów (art. 124) lub pożyczali na czas przeglądu konie, siodła, broń lub inny sprzęt (art. 128). W dokumencie królewskim dotyczącym pojedynków stosowano ją również wobec skazanych za pojedynki albo usiłujących stoczyć pojedynki poza granicami Szwecji (pkt 4). Zgodnie z instrukcją dla generała-profosa mogli zostać nią objęci także niezaprzysiężeni markietani (pkt 10).

7. Prawo talionu

W niektórych artykułach karolińskiej kodyfikacji możemy też znaleźć odwołanie do specyficznego **prawa talionu**, w którym sankcja prawna była identyczna ze skutkiem przestępstwa, czyli tzw. „oko za oko, ząb za ząb”. Stosowano je w kilku sytuacjach. Po pierwsze, wobec osoby ukrywającej wroga lub przestępcę. Groziła za to taka sama

³⁴ Trzymiesięczny żołd.

³⁵ Trzymiesięczny żołd.

³⁶ Trzymiesięczny żołd.

kara, jaka była zasądzona za wcześniej popełnione przez zbiegłego przestępstwo (art. 141). Również profosi, zgodnie z zapisami instrukcji, mogli podlegać takiej sankcji w dwóch okolicznościach: 1) wypuszczenia więźnia bez rozkazu lub wyroku, wówczas orzekano wobec nich karę pozbawienia wolności (pkt 17); 2) nie poinformowania o zaniedbaniach i nieprawidłowościach ze strony oficerów (pkt 18). W tym przypadku, w zależności od złamania konkretnego artykułu przez oficera i niezgłoszenia tego faktu, w stosunku do profosa mogła być zastosowana zgodnie z prawem talionu kara śmierci (art. 109, 124, 126, 138), chłosta (art. 120, 122, 123, 126), głodówka (art. 51, 52), utrata praw honorowych (art. 109), publiczna pokuta (art. 6, 8, 9), wydalenie ze służby (art. 120, 122, 123, 125, 127, 133, 138), grzywna (art. 125), utrata żołdu (art. 53) czy konfiskata majątku (art. 54, 109, 124, 128).

8. Podsumowanie

W konkluzji należy stwierdzić, że Artykuły Wojskowe Karola XI z 1683 r. były jednymi z najbardziej surowych praw wojskowych w Europie w 2 poł. XVII w.³⁷ i inspiracją dla innych kodeksów wojskowych, a zwłaszcza dla kodeksu wojskowego Piotra I z 1716 r.³⁸ Oczywiście trzeba także podkreślić, że same Artykuły były kompilacją starych praw wojskowych dostosowanych do aktualnych warunków, co mogło rodzić problemy natury prawnej. Niemniej znaczna liczba różnorodnych kar wykonywanych publicznie, a zwłaszcza kara śmierci, która była najczęściej stosowana i groziła za wiele wykroczeń przeciwko Artykułom, pokazują dążenie władcy szwedzkiego do stworzenia nowoczesnej armii, której podstawę stanowić mieli mieszkańcy jego królestwa. Wprowadzenie ich do armii szwedzkiej spowodowało, że Szwecja zyskała świetnie zdyscyplinowane wojsko, które następnie zostało wykorzystane przez Karola XII (1697–1718). Zwycięstwa, które odnosiły oddziały szwedzkie w bitwach Wielkiej Wojny Północnej, były niewątpliwie zasługą wprowadzenia tych regulacji prawnych oraz skrupulatnego ich przestrzegania. Artykuły ustanowiły też pewną podstawę poczucia elitarności wśród żołnierzy i oficerów szwedzkich, którzy mogli się

³⁷ Wstęp, [w:] A. Weyde, *Regulamin wojskowy z 1698 roku*, oprac. K. Łopatecki, P. Krokosz, tłum. P. Krokosz, Białystok 2022, s. 48.

³⁸ E. Anners, op. cit., s. 9, 13, 15, 81; 90–91; 101; M. Busch, op. cit., s. 202–203; Wstęp, [w:] *Kodeks wojskowy Piotra I z 1716 roku*, oprac. P. Krokosz, K. Łopatecki, Kraków–Oświęcim 2016, s. 57–58.

postrzegać jako armia Boga pod przewodnictwem króla będącego naczelnym dowódcą wojskowym i pomazańcem bożym. Znaczna liczba kar cielesnych i honorowych, przewidziana za wystąpienia przeciwko Bogu oraz porządkowi religijnemu świadczą również o ścisłym zespoleniu w armii szwedzkiej dyscypliny ze sferą religijną. Nie tylko legitymizowało to surowość kar, które były pokutą za grzechy, ale także wzmacniało proces wychowania oraz moralne fundamenty lojalności wobec króla i ojczyzny. Tym samym Artykuły ze swym wachlarzem różnorodnych kar przyczyniły się również do stworzenia specyficznej tożsamości szwedzkiej armii jako wyjątkowej siły na tle innych europejskich armii tego okresu.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Chapelle J.R. de la, *Een Militarisch Exercitiæ Book Eller Regementz Spegel aff ett Infanterie, Hwarvthinnan Författas huru ett Regemente böör wara besatt medh Officerare, samt hwars och ens Plicht och Grad ifrån en Gemen alt in til en Öfwerste så ock någre Förslag och påminnelser om ett och annat som böör observeras; Jämpte alle Simple och Dubble Excercitier, Offensive och Defensive fächtande medh en formeradh Skantz Battalie, för Sweriges blomstrande Vngdom som Lust hafwa til thet Ridderlige och Militariske Wäsendet Korteligen sammanfattadt*, Stockholm 1669.
- Kodeks wojskowy Piotra I z 1716 roku, oprac. P. Krokosz, K. Łopatecki, Kraków–Oświęcim 2016.
- Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. in til 1701 angående justitiæ och executions- ärender, med een förteckning på stadgarne främst, och ett fulkommeligt orda-register efterst wid wercket öfwer thes: innehåld; uppå hans kongl. may:tz allernådigste befalning och privilegier, til thet almänne bästas tjenst, och hwars och ens särskilte nytto, sålunda med flijt samlade, och genom trycket i dagzliuset befordrade, Del. 1, utg. J. Schmedeman, Stockholm 1706.
- Krigs articular såsom the aff höghlåfligh vthi åminnelse konungh Gustavo Adolpho, then andre och store, medh mång herlige och nyttige stycker fordom förbättrade och sammandragne äre: vppå h. k. m.tz och thenne tijdh höghlåflige Sweriges rijkes regeringz förmodelige nådige behagh, krigzfolcket i Finlandh til rättelse, effter höghwålborne grefwes, herr Peder Brahes, för detta general gubernatores i storfurstendömet Finlandh: men nu Sweriges rijkes drätzet giffne serdeles förlåff, således afftolckat at finsken ex diametro emoot swenskan satt och stält är, i godh och tienstachtigh meningh fäderneslandet och sin egen nation ther medh at til wilies wara, nu nyligen förfärdigat och til tryckz skaffat aff Harttwijk Henrichszon Speitz Tavast-Finlando, Stockholm 1642.

Krigz-articlar som aff den stormechtigste konung och herre. herr Carl XI... Åhr 1683 förnyade och stadgade äre. Jemte där til hörige acter, som på andre sijdan vpräcknas, Stockholm [1685].

Krigz-articlar som af then stormächtigste konung och herre hr. Carl den XI. Sweriges, Giötes och Wändes konung &c. åhr 1683. förnyade och stadgade äre: jämte ther til hörige acter, som på andre sidan vpräcknas, Stockholm 1715.

Krigz-Articlar af Carl den XI förnyade och stadgade den 2 Martii 1683, Åbo 1789.

Karl XI:s krigsartiklar 1683, Karlstadt 1998.

Lünig J.C., *Corpus Iuris Militaris des Heil. Röm. Reichs: worinn das Kriegs-Recht sowol der Röm. Kayserl. Majestät...*, Bd 2: *Vom Reichs-Kriegs-Rechte insonderheit*, Leipzig 1723.

Weyde Adam, *Regulamin wojskowy z 1698 roku*, oprac. Karol Łopatecki, Paweł Krokosz, tłum. Paweł Krokosz, Białystok 2022.

Opracowania

Andersson Ingvar, *Dzieje Szwecji*, tłum. Stanisław Piekarczyk, Warszawa 1967.

Anners Erik, *Den karolinska militärstraffrätten och Peter den stores krigsartiklar*, Stockholm 1961.

Anusik Zbigniew, *Gustaw II Adolf*, Wrocław 2009.

Anusik Zbigniew, *Gustaw II Adolf i reformy wojskowe w Szwecji*, [w:] *Organizacja armii w nowożytnej Europie: struktura – urzędy – prawo – finanse*, red. Karol Łopatecki, Zabrze 2011.

Åberg A., *Karl XI*, [w:] *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd. 20, Stockholm 1973–1975.

Ågren Sven, *Karl XI:s indelningsverk för armén: bidrag till dess historia åren 1679–1697*, Uppsala 1922.

Åström Sven Erik, *Gospodarka szwedzka a mocarstwowa rola Szwecji w latach 1632–1697*, [w:] *Europa i świat w początkach epoki nowożytnej*, cz. 2: *ideologie, kryzysy, konflikty*, red. Antoni Mączak, Warszawa 1992.

Busch Michael, *Absolutismus und Heeresreform. Schwedens Militär am Ende des 17. Jahrhunderts*, Bochum 2000.

Collstedt Christopher, *Duellanten och rättvisan Duellbrott och synen på manlighet i stormaktsväldets slutskede*, Lund 2007.

Gudmundsson David, *Kring krigsbönböcker och korum. Om bön i den svenska armén 1611–1721*, „Svensk Teologisk Kvartalskrift” 2011, Årg. 87, nr 1.

Iwanejko Marian, *Prawo zdobyczy wojennej w doktrynie XVI–XVIII wieku*, Kraków 1961.

Kalbarczyk Adam, *Wątki religijne i duszpasterskie bitwy pod Wschową 1706*, „Adhibenda” 2018, t. 5.

Kent Neil, *A Concise History of Sweden*, Cambridge 2008.

Kersten Adam, *Historia Szwecji*, Wrocław 1973.

Kopczyński Michał, „Państwo Militarne”. *Z badań nad dziejami Szwecji okresu mocarstwowości*, „Zapiski Historyczne” 1991, T. 56, z. 1.

- Larsson Olle, *Stormaktens sista krig. Sverige och stora nordiska kriget 1700–1721*, Lund 2009.
- Lockhart Paul D., *Sweden in the Seventeenth Century*, London 2004.
- Łopatecki Karol, „*Disciplina Militaris*” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku, Białystok 2012.
- Maroń Jerzy, *Wojsko jako grupa przestępcza w XVII w.*, [w:] *Przestępczość kryminalna w Europie Środkowej i Wschodniej w XVI–XVIII w.*, red. P. Klint, D. Wojtucki, Łódź–Warszawa 2017.
- Munthe Arne, *De la Chapelle släkt*, [w:] *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd. 10, Stockholm 1931.
- Rystad Göran, *Karl XI. En biografi*, Falun 2001.
- Sarkamo Ville, *Karoliinien soturiarvot Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa*, Jyväskylä 2011.
- Spjut Karl, *Karl XI:s Indelningsverk och dess förankrig i Åsbo*, Åsbo 1979.
- Sundberg Ulf, *Svenska Krig 1521–1814*, Stockholm 2002.
- Thomsen Martina, *Kary na honorze w nowożytnym Toruniu. Przyczynek*, „Rocznik Toruński” 2001, t. 28.
- Upton Anthony F., *Charles XI and Swedish Absolutism, 1660–1697*, Cambridge 1998.

Netografia

<https://digitaltmuseum.se/011024382550/luntlasmuskot-m-1680>.

<https://digitaltmuseum.se/011024382554/muskot-m-1690>.

► STRESZCZENIE

Rodzaje kar stosowanych w armii szwedzkiej na podstawie Artykułów Wojskowych Karola XI z 1683 r.

W artykule scharakteryzowane zostały rodzaje kar stosowanych na podstawie Artykułów Wojskowych z 1683 r. w armii szwedzkiej. Po doświadczeniach wojny skańskiej (1675–1679) król Szwecji Karol XI Wittelsbach (1660–1697) przystąpił do gruntownej reformy państwa, w tym także armii. Poza modernizacją jej organizacji i uzyskaniem środków na jej utrzymanie, poprzez tzw. Wielką Redukcję Dóbr w 1680 r., monarcha szwedzki zadbał, aby stworzyć z niej zdyscyplinowaną siłę. Służyć temu miały ustanowione przez niego w Sztokholmie 2 marca 1683 r. bardzo surowe Artykuły Wojskowe zawierające 145 przepisów podzielonych na 25 rozdziałów, które regulowały wszystkie aspekty służby wojskowej. Ich integralnymi częściami było pięć instrukcji dotyczących: 1) reguł prowadzenia procesów, 2) obowiązków generała-audytora, 3) obowiązków generała-profosa i profosów regimentowych, 4) obowiązków generała-wagenmeistra i wagenmeistrów regimentowych, 5) obowiązków generała żandarmerii; a także pięć

dokumentów królewskich, które: 1) regulowały kwestie wyposażenia i zaopatrzenia dowódców, żołnierzy piechoty i kawalerii oraz artylerzystów podczas marszu; 2) omawiały porządek marszowy; 3) dotyczyły kwestii zniesienia samowolnych rekwizycji i kwaterunków; 4) informowały o porządku zakwaterowania; 5) regulowały kwestie związane z bójkami i pojedynkami; oraz sześć modlitw.

W Artykułach Wojskowych Karola XI możemy odnaleźć wiele rodzajów kar typowych dla armii tamtego okresu. Kary na ciele: kara śmierci (powieszenie, decymacja, ścięcie mieczem, rozstrzelanie, spalenie na stosie), chłosta (w tym bieg przez różgi), areszt, więzienie, kajdany, głodówka, okaleczenie (mutylacja), noszenie ciężaru; kary na honorze: utrata praw honorowych, publiczna pokuta, przeprosiny, zesłanie poza obóz, zawieszenie, degradacja, wydalenie ze służby; czy kary finansowe: grzywna, utrata żołdu lub konfiskata majątku. Poza tym stosowane były również elementy prawa talionu. Artykuły Wojskowe Karola XI odznaczały się dużym rygorem, co przekładało się na wysoką dyscyplinę oddziałów szwedzkich podczas walk w czasie Wielkiej Wojny Północnej (1700–1721). Stanowiły one również inspirację dla innych kodyfikacji wojskowych, w tym rosyjskiego kodeksu wojskowego Piotra I Wielkiego z 1716 roku.

► SUMMARY

Types of Punishment Used in the Swedish Army Based on the Charles XI's Military Articles of 1683

The article describes the types of punishment used in the Swedish army on the basis of the Military Articles of 1683. After the experience of the Scythian War (1675–1679), King Charles XI Wittelsbach of Sweden (1660–1697) embarked on a thorough reform of the state, including the army. In addition to modernising its organisation and obtaining funds for its upkeep through the so-called Great Reduction in 1680, the Swedish monarch made sure to create a disciplined force. This was served by the very strict Military Articles he established in Stockholm on 2 March 1683, which contained 145 rules divided into 25 chapters that regulated all aspects of military service. Their integral parts were five instructions on: 1) the rules for conducting trials, 2) the duties of the general-auditor, 3) the duties of the general-provost and regimental provost, 4) the duties of the general-wagon master and the regimental wagon master, 5) the duties of the general of the gendarmerie; as well as five royal documents which: 1) regulated the equipment and provisioning of commanders, infantry and cavalry soldiers and artillerymen on the march; 2) discussed the order of march; 3) dealt with the abolition of arbitrary requisitions and quarters; 4) informed the order of accommodation; 5) regulated brawls and duels; and six prayers.

In the Military Articles of Charles XI we can find many types of punishment typical of armies of that period. Punishments on the body included: capital punishment (hanging, decimation, beheading with a sword, execution, burning at the stake), flogging (including running through the rods), arrest, imprisonment, shackles, starvation, mutilation, carrying a burden; punishments on honour: loss of rights of honour, public penance, apology, exile outside the camp, suspension, degradation, expulsion from service; or financial penalties: fine, loss of pay or confiscation of property.

In addition, elements of talion law were also applied. The Military Articles of Charles XI were characterised by a high degree of rigour, which was reflected in the high discipline of Swedish troops during the battles of the Great Northern War (1700–1721). They also provided inspiration for other military codifications, including the Russian military code of Peter the Great in 1716.